

**«ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ
ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАРЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫ:
ЗЕРТТЕУ, ТҮСІНДІРУ ЖӘНЕ САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

атты «XII Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

17–18 сәуір, 2020 жыл

PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XII Orazbayev Readings» on the theme
**«THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF ANCIENT AND
TRADITIONAL SOCIETIES OF CENTRAL ASIA:
PROBLEMS OF STUDY, INTERPRETATION AND PRESERVATION»**

17–18 April, 2020

**«ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАРЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МҰРАСЫ:
ЗЕРТТЕУ, ТҮСІНДІРУ ЖӘНЕ САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»**
атты «XII Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ОРТАЛЫҚ МУЗЕЙІ
«ТАҢБАЛЫ» ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТАБИҒИ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОРЫҚ-МУЗЕЙІ
«ЕСІК» МЕМЛЕКЕТТІК ТАРИХИ-МӘДЕНИ ҚОРЫҚ-МУЗЕЙІ

«ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАРЫНЫҢ ТАРИХИ-
МӘДЕНИ МҰРАСЫ: ЗЕРТТЕУ, ТҮСІНДІРУ ЖӘНЕ САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты
«XII Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

17–18 сәуір, 2020 жыл

PROCEEDINGS
of International Scientific and Methodical Conference
«XII Orazbayev Readings» on the theme
«THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF ANCIENT AND TRADITIONAL
SOCIETIES OF CENTRAL ASIA: PROBLEMS OF STUDY, INTERPRETATION AND
PRESERVATION»

17–18 April, 2020

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-методической конференции
«XII Оразбаевские чтения» по теме
«ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ДРЕВНИХ И ТРАДИЦИОННЫХ ОБЩЕСТВ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ, ИНТЕРПРЕТАЦИИ И СОХРАНЕНИЯ»

17–18 мая, 2020 г.

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

Редакция алқасының төрағасы

Ғ.М. Мұтанов – техника ғылымдарының докторы, академик,
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ректоры

Редакциялық алқа:

Т.С. Рамазанов – эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ғылыми-инновациялық жұмысы жөніндегі проректоры, ф.-м.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі; **Нұрсан Әлімбай** – Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейінің директоры, профессор; **М.С. Ноғайбаева** – эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың тарих, археология және этнология факультетінің деканы, т.ғ.к., доцент; **Ә.Т. Төлеубаев** – т.ғ.д., эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың археология, этнология және музеология кафедрасының профессоры; **Ғ.Қ. Омаров** – эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың археология, этнология және музеология кафедрасының доценті; **Ғ. Теміртон** – PhD, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі директорының орынбасары; **Г.Р. Мұхтарова** – «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейін директоры; **М.О. Амирғалиев** – «Таңбалы» тарихи-мәдени және табиғи мемлекеттік қорық-музейінің директоры.

Жауапты редактор

Р.С. Жуматаев – PhD, эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі

Құрастырушы

Б.Б. Бесетаев, А.Е. Ергабылов

«Орталық Азияның ежелгі және дәстүрлі қоғамдарының тарихи-мәдени мұрасы: зерттеу, түсіндіру және сақтау мәселелері» атты «XII Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары / Жауапты ред. Р.С. Жуматаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 530 б.

ISBN 978-601-04-4727-1

«XII Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция материалдарының жинағына Қазақстан және іргелес өңірлердің археологиясы мен этнологиясының, музей ісінің бүгінгі күнгі өзекті мәселелеріне арналған зерттеулер енген. Материалдар жинағы археологтарға, этнологтарға, тарихшыларға және қалың көпшілікке арналған.

В сборник материалов международной научно-методической конференции «XII Оразбаевские чтения» вошли актуальные исследования, посвященные современным проблемам археологии, этнологии музеологии Казахстана и сопредельных регионов. Материалы сборника предназначены археологам, этнологам, историкам и широкой общественности.

© Эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

ISBN 978-601-04-4727-1

NEW MONUMENTS OF CHIRIKRABAT OASIS

In 2017, during the excavations at the Chirik-Rabat settlement, the exploration group of the Chirikrabat archaeological expedition led by Zh. Kurmankulov made several routes, during which a number of ancient monuments were examined.

Ж.Р. Утубаев^{1,2}, М.С. Шагирбаев¹

¹ Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты

² Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Алматы қ, Қазақстан

E-mail: utubayev_z@mail.ru; mambet__87@mail.ru

ҚҰЛАННЫҢ РУДИМЕНТ СҮЙЕГІНЕН ІСТЕЛГЕН ІЛМЕК ТУРАЛЫ
(Бәбіш Мола-7 остеологиялық материалдары негізінде)

Археологиялық қазба жұмыстары барысында, жануар сүйектерінен жасалған еңбек құралдары жиі табылады. Оларды тоқыма ісі, тері илеу, шаруашылық мақсатында және тұрмыстық мақсаттағы бұйымдар деп жалпы топтауға болады. Жануар сүйектерінен жасалған бұйымдардың негізгі шикізаты сүйек болғанымен, олар қаңқа элементтеріне және атқаратын қызметіне қарай өз ішінде жіктеліп кетеді. Құлан жылқы тәріздес жануар болғандықтан, жалпы тақ тұяқты (*лат. Perissodactyla*) жануарлардың жақ сүйектері, метатарсальды және метакарпальды (сирәк) сүйектері, кіші асықты жіліктері мен кәрі жіліктерінен жасалған тұрмыстық заттар жиі кездеседі. Дегенмен тек құлан сүйегінен жасалған бұйымдарды археологиялық қазба жұмыстарында көп кездестіре бермейміз. Мақалада Бәбіш мола кешеніндегі көзешілер елді-мекенінен табылған құланның рудимент сүйегінен жасалған ілмек тәрізді тұрмыстық бұйым және қазба барысында құлан сүйектерінің кездесуі мен фауналық мекендеу ареалы сөз болады.

Елді-мекен (Бәбіш молла 7) Бәбіш мола қалашығынан оңтүстік-шығысқа қарай 5 шақырым жерде, кеуіп қалған арнаның бойында орналасқан. Жалпы аумағы 1,6 га яғни, 450x350 м жерді алып жатыр. Батыс бетінен ауылдың ішіне қарай ені 15 м болатын су қоймасы тартылған (сурет 1. А.).

Елді-мекеннің орнын жіті зерттеу барысында 11 пештің орны мен 7 құрлыстың және тұрғын үйлер мен шеберханалардың орны анықталды. Бұлардың беткі қабаты үйіліп жатқан керамикалар мен қатар шикі кірпіштен тұрғызылған қабырғалармен ерекшеленеді.

Сонымен қатар, ауылдың солтүстік-батыс бөлігінен, кеуіп қалған арнаның бойынан (арақашықтығы 50-60 м) үлкен үй-жайдың орны анықталды. Беткі қабатынан бөлмелерге бөлінген қабырғалардың контуры жақсы көрініп жатыр. Қабырғалар шикі кірпіштерден тұрғызылған. Бір өкініштісі, үйдің солтүстік бөлігі биік құм астында қалған.

Бәбіш мола оазисіндегі ескерткіштерді 1946 жылы Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясының (ХАЭЭ) барлау тобы ашып, кейін 1958-1960 жылдары аралығында Бәбіш мола 1 қалашығы мен Бәбіш мола 2 жерлеу ғимаратына қазба жұмыстарын жүргізді (Толстов, 1948, с. 57; Толстов и др., 1960, с. 40). Ал, 1957-1960 жылдары Б.В. Андрианов жеке тобымен қала маңайына барлау жүргізіп, 150-ге тарта жекелеген елді-мекендер және суландыру құрлыстары сақталған егін шаруашылық алқаптарының орындарын тапқан (Андрианов, 1969, с. 192-199).

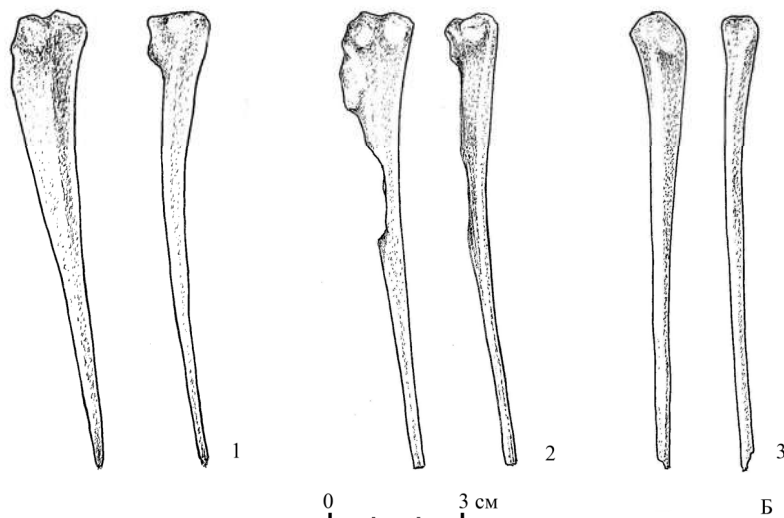
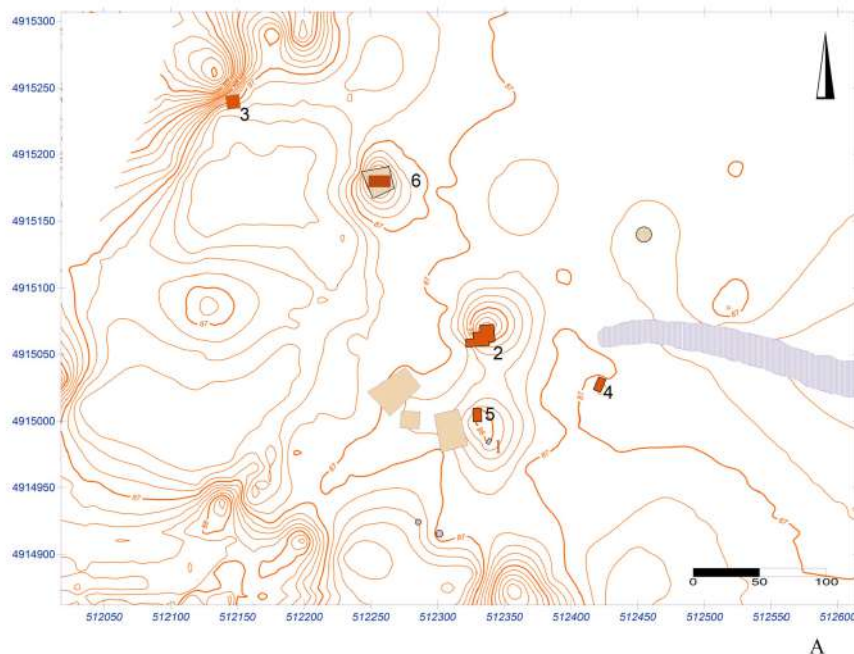
Кейін, 2006 жылы Ж. Құрманқұловтың жетекшілігімен Шірік Рабат археологиялық экспедициясы қайта барлау жүргізіліп, оларға сипаттама беріліп координатары алынса, 2015 жылдан бері көзешілер елді-мекеніне (Бәбіш-мола 7) археологиялық зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді (Курманкулов и др., 2006, с. 216-217; Утубаев, Болелов, 2016, с. 56-63).

№	Жануар түрі	Сүйек саны	Сүйек саны %
1	Жылқы – <i>Equus caballus</i>	2	2,9
2	Түйе – <i>Camelus bactrianus</i>	5	7,4
3	Ірі қара – <i>Bos taurus</i>	9	13,4
4	Қой – <i>Ovis aries</i>	5	7,4
5	Ешкі – <i>Capra</i>	2	2,9
6	Уақ мал – <i>Capra et Ovis</i>	22	32,8
7	Құлан – <i>Capreolus pygargus</i>	10	14,9
8	Ақбөкен – <i>Saiga tatarica</i>	5	7,4

9	Есек – <i>Equus asinus</i>	3	4,4
10	Сүтқоректілер (<i>анықтауға келмейтін</i>)	4	5,9
Жалпы		67	100

Кесте 1. Бәбіш мола-7 қаласынан 2019 жылы табылған остеологиялық материалдар жануар түрі бойынша

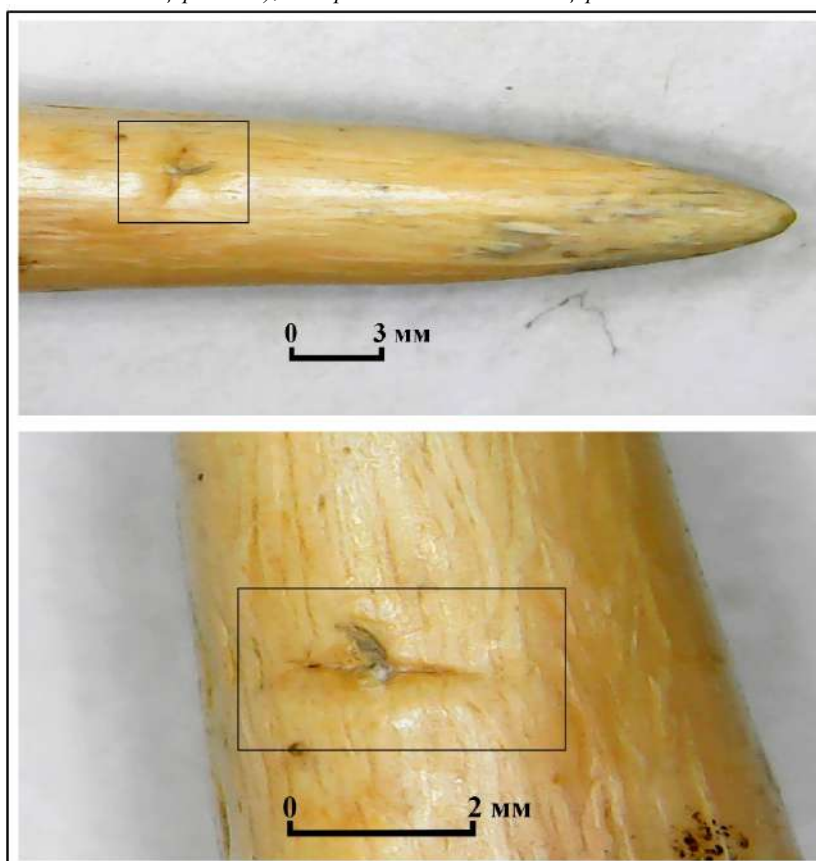
2019 жылы Бәбіш мола 7 елді-мекенде жүргізілген зерттеулер барысында 64 дана жануар сүйегі табылған болатын. Остеологиялық материалдарға «Археологиялық технологиялар» лабораториясының қызметкерлері б.ғ.к. П.А. Косинцев және М.С. Шагирбаев талдау жүргізіп, 9 жануар түрін анықтады (Кесте 1). Археозоологиялық материалдар жануар түріне, қаңқа элементтеріне қарай топталып, бірқатар үй жануарларының төменгі жақ сүйектеріндегі азу тістер жүйесінің ерекшеліктері арқылы орташа жас мөлшері анықталды. Остеологиялық материалдарды эталондар коллекциясымен салыстыру негізінде, құланға тиесілі атлант, тоқпан жілік, метаподия, жамбас және асықты жіліктерден бөлек, 5 дана рудиментті (грифельная кость) сүйектер анықталған болатын. Оның ішінде 3 данасының бір шеті үшкірленіп, өңделген. Құлан сүйектерінің барлығы дерлік (метатарсальды сүйектен басқасы) сынып бөлшектенген. Бұл құлан етінің тағам рационында болғанын көрсетеді. Ұсынылған үш дана құланның рудимент сүйегінен жасалған ілмектер көзешілер елді-мекендегі №6-шы қазбадан табылды. Оның екеуі сынық. Ұзындықтары 103 мм-ден 115 мм-ге дейін, ендері 9-18 мм. Қалыңдығы 7 мм (Сур. 2. Б.).

Сур. 1. А – Бәбіш мол 7 елді мекеннің топографиялық жоспары. Б – Тоқуға арналған ілмектер

Сур. 2. 1 – өңделген рудиментті сүйектер; 2 – құланның артқы (метатарсальды) сирақ сүйегінің (Бәбіш моладан табылған) плантарлы беті; 3 – метатарсальды және рудиментті сүйектердің жанасуы (латеральды бетінен қарағанда); 4 – проксимальды бетінен қарағанда

Сур. 3. № 1 рудиментті (қалдық сүйек) сүйектегі егеліп, шұңқырланған із

Құлан (*Equus hemionus*) – Қазақстанның оңтүстік және оңтүстік-батыс өңірлерінде, Сырдария мен Өмудария ойпатында, Арал теңізі аймағында көне заманнан бастап-ақ мекендейтін жануар. Археологиялық қазба жұмыстары барысында қазіргі Түркменстан аумағындағы неолит-энеолит кезеңіне тән ескерткіштерден құлан сүйектері анықталған (Шевченко, 1961, с. 464-477). Амудария ойпатындағы қола дәуірімен мерзімделетін Шор-депе, Алтын-депе ескерткіштерінен құлан сүйегі өте

көп табылып, барлық сүйектердің ішінде саны жөнінен екінші орында болған (Ермолова, 1970, с. 207-213). Хорезм аймағында антикалық және ерте ортағасырлармен мерзімделетін Джанбас кала, Топрак кала, Шемаха кала (С.П. Толстов зерттеген) атты ескерткіштерден де құлан сүйектері табылған (Цалкин, 1952, с. 240-241).

Бәбіш мола ескерткішіне 2017 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу барысында құланға тиесілі 1 дана асықты жілік және №1-3 фалангалар (топай және тұяқ) табылған. Шірік рабад қаласына 2017 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу барысында құланға тиесілі қабырға, жауырын сынықтары мен тұяқ табылған. Кабул кала ескерткішіне 2012 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу барысында құланға тиесілі 1 дана асықты жілік пен №1 фаланга анықталған (*материалдарға археозоологиялық талдау жасағандар – Б.У. Байшашов., П.А. Косинцев және М.С. Шагирбаев*). Мәліметтер кешені Сырдария өзені мен оның ескі арналары, көршілес аумақтармен қоса көне дәуірден бастап құланның жайылым ареалына кіргенін көрсетіп отыр.

Құлан (*Equus hemionus*) мен жылқының (*Equus caballus*) анатомиялық құрылымы бір-біріне өте жақын. Негізгі айырмашылықтары ретінде тек өлшемдерінің үлкен-кішілігі және жекелеген кейбір қаңқа элементтері ғана алынады (Громова, 1960, с. 87-91). Жылқының алдыңғы және артқы сирағында бір ғана түтікшелі сүйек болатыны белгілі. Бұл сүйек құланда да тура сол қалпында кездеседі. Тек көлемі бойынша ғана ажыратуға болады. Осы сүйекті зоологиялық шартты белгі бойынша №3 немесе ортаңғы сүйек деп атайды. Осы ұзын келген алдыңғы сирақтың (*metacarpale*) және артқы сирақтың (*metatarsale*) плантарлы бетінің (артқы жағы) екі жиегінде ұзын әрі жіңішке келген таяқша тәріздес екі сүйек орналасады. Аталған сүйектер зоологиялық терминологияға сәйкес рудиментті (қалдық немесе жұрнақ) сүйектер деп аталады. Орысша ғылыми әдебиеттерде «грифельная кость» деп аталуы жиі кездеседі (Зеленевский, Соколов, 2001, с. 68). Бұл алдыңғы және артқы сирақта орналасқан екі таяқша тәріздес сүйектер өзінің атауына сәйкес, бүгінгі күні жылқының немесе құланның тірек-қимыл жүйесіндегі №2 және №4 сүйектердің қалдығы болып табылады.

Жылқы анатомиясындағы бұл ерекшеліктер көне заманда жылқының әрбір аяғы үш саусақтан (трехпалый) немесе үш сирақтан тұрғанын айғақтайды. Бүгінгі заманауи жылқылардың ата-бабасы саналатын Еуропа, Үндістан және Қырым жерінен табылған бітеу тұяқты (аша тұяқты емес) гиппарион (*лат. Hipparion*) жылқысының алдыңғы және артқы сирақтары үш сүйектен тұрғаны белгілі (Павлинов, 1999, 58). Жылқы метаподиясындағы бұл ерекшеліктер бүгінгі *Equus* тұқымдасына жататын барлық жануарларда, оның ішінде есек (*Equus asinus*), құлан (*Equus hemionus*), зебра (*Equus zebra*), кианг (*Equus kiang*) түрлерінде де рудиментті сүйек түрінде көрініс тапқан (Павлинов, Лисовский, 2012, с. 382-389).

Бәбіш мола 7 елді-мекенінен табылған 3 дана сүйектің сыртқы пішіндерінде өңделу үдерістері бар. Қолда бар эталондармен салыстырмалы түрде қарағанда, барлық рудиментті сүйектер сыртқы анатомиялық пішіндері мен көлеміне қарай құланның артқы сирағына тиесілі екендігі белгілі болды (Сур. 2).

Жалпы сүйек бұйымдардың трасологиясына қатысты зерттеулерде құланның рудимент сүйегінен жасалған тұрмыстық заттар кездесе бермейді. Бірақ жылқының рудимент сүйегінен жасалған түйреуіш және біз секілді бұйымдар жиі кездесетін құбылыс. Археология ғылымында сирақтың рудимент сүйегінен жасалған тұрмыстық заттардың атқаратын қызметі туралы ортақ пікір жоқ. Бірқатар зерттеушілер мұны түйреуішке жатқызса, кейде жүн иіру ісінде қолданылған ілмек деген пікірлер де бар (Грязнов, 1956, с. 161-176. Табл. XV.). Енді бір зерттеушілер тері илеуде пайдаланған біз деп жорамалдаған (Вальков, 2019, с. 577-578.). Біздің мысалымыздағы өңделген рудимент сүйектерді трасолог И.В. Горашук *тоқуға арналған ілмек* деп тұжырым жасады (Горашук, 2019, с. 21).

Құлан сүйегінен жасалған тоқуға арналған ілмек тәріздес сүйектер егеліп, жонылып өңделген. Бастапқы пішіндерінде барлығы үшкір болуы мүмкін. Дегенмен екеуінің ұштары сынып, жоғалған. Ұшы үшкір күйінде сақталған сүйектің ұшынан жоғары 2,8 см жерде көлденең егеліп, тереңдетілген ізді көруге болады (Сур. 3). Уақытында бұл егелген шұңқыр арнайы жіпті тартып алуға арналған болуы да мүмкін. №1-ші рудиментті сүйектің проксимальды блогындағы буын ойысының ең үлкен ені 16,48 мм. №2-ші рудиментті сүйекте бұл өлшем 15,66 мм. №3-ші рудиментті сүйекте 10,78 мм құрайды.

Бірінші және екінші рудиментті сүйектердің екеуі де құланның метатарсальды сүйегінің бір шетіне яғни екі құланға тиесілі. Сүйектердің морфометриялық өлшемдерінің өзара жақындығы, екі сүйек жастары шамалас құланға тиесілі болғанын растайды. Үшінші рудиментті сүйектің өлшемдері басқаларына қарағанда үлкен алшақтыққа ие және пішінінде әлі толық жетілмеген белгілер анық байқалады. Мәселен проксимальды бөлігіндегі буын ойыстары толық қалыптаспаған. Дегенмен ұзындығы жөнінен алдыңғы екеуімен салыстырмалы түрде бірдей.

Жылқы тәріздес тақтұяқты жануарлардың қаңқа элементтерінде рудимент сүйекке ұқсас бірнеше сүйектерді кездестіруге болады. Олар асықты жіліктің жанында болатын кіші асықты жілік (*лат. os fibula*) және шынтақ сүйегі (*лат. ulna*). Бұл аталған сүйектердің анатомиялық құрылысы рудимент сүйекке аздап жақын әрі тұрмыста осы аталған сүйектерді де түйреуіш, біз және т.б. мақсатта қолданын көре аламыз.

Жылқының рудиментті сүйегі көне дәуірде тұрмыстық-шаруашылық мақсатта жиі қолданыста болған. Мәселен Ресейдегі Дернул өзенінің бойында орналасқан Салтово-Маяк мәдениетіне тән Подгаевка I және Новолимаревка I қоныстарынан табылған 300-ге жақын сүйектен жасалған құралдардың ішінде жылқының рудиментті сүйегінен жасалған біздер табылған. Рудиментті сүйектердің дистальды шеті (төменгі жағы) үшкірленген. Сүйектің жалпы денесі мен ұшы қатты ысқыланып, тегістеліп, жылтыратылған. Қарама-қарсы проксимальды шеті дөңес келген. Бұл метокарпальды-рудиментті сүйектің метаподиясының проксимальды бетіндегі ортаңғы сүйектерге жалғасатын бөлігінің пішіні анатомиялық жағынан аздап жалпақ әрі дөңгелек болып келуіне орай, негізгі пішінін сақтай отырып жасалғанын көрсетеді. Аталған ескерткіштен табылған рудиментті сүйектен жасалған біздердің ұзындықтары 7-12 см аралығында ауытқиды (Красильников, 1979, с. 77-92).

Қола дәуірінен темір дәуіріне өтпелі кезеңмен мерзімделетін Линево-1 қонысынан жылқының рудиментті сүйектерінен жасалған біздер көп табылған (Мыльников, Мыльникова, 2011, с. 183-196). Сүйектен жасалған түйреуіш тәріздес бұйымдардың ұзындықтары 12-20 см аралығында ауытқиды. Функционалды мақсатын зерттеушілер екі жағдаймен түсіндіреді:

Біріншісі, тері илеу кезінде тесуге және киім тігу үдерісінде қолдануы мүмкін.

Екіншісі, арқан немесе жіңішке жіптерді, тері белдіктерді түйіндеу ісінде немесе жылқы қылын есуде пайдалануы мүмкін.

Бәбіш мола 7 елді-мекенінен табылған жабайы жануарға тиесілі өңделген сүйектердің кездесуі тек бұл ғана емес. Бұған дейін де ақбөкенге тиесілі 80-нен астам асық табылып, зерттелген болатын (Шагирбаев, Утубаев, 2019, 79-116 бб.). Оның ішінде асықтың дорсальды бетінде әртүрлі белгілер салынған, тесілген асықтар да кездескен. Бұл мәліметтер өңірде көне дәуірде *сүйек ұқсату* дәстүрінің орын алғанын дәлелдейді. Әзірге материал көлемі аз болғандықтан, мақаламызда фауналық және функционалдық ерекшеліктерге тоқталумен шектеліп отырмыз. Алдағы зерттеулерде жабайы жануар сүйектерінен жасалған тұрмыстық бұйымдар саны артып, белгілі бір тұжырымдар жасауға мүмкіндік болады деп үміттенеміз.

Әдебиеттер

- Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1969. 253 с.
- Вальков И.А. Особенности трасологического анализа артефактов из кости в археологии // Вестник Кемеровского государственного университета. 2019. №21(3). С. 574-584.
- Горашук И.В. Отчет о трасологическом анализе каменных и костяных артефактов с памятников Республики Казахстан. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2019. 72 с.
- Громова В. Определитель млекопитающих СССР по костям скелета. М.: Издательство АН СССР, 1960. 121 с.
- Грязнов М.П. История древних племен верхней Оби по раскопкам близ с. Большая реча / Материалы и исследования по археологии СССР. №48. М.; Л.: Издательство АН СССР, 1956. 226 с.
- Ермолова Н.М. Новые материалы по изучению остатков млекопитающих из древних поселений Туркмении // Каракумские древности. Ашхабад: Издательство «Ылым», 1970. С. 205-232.
- Зеленевский Н.В., Соколов В.И. Клиническая анатомия лошади. Спб.: ГИОРГ, 2001. 408 с.
- Красильников К.И. Изделия из кости салтовской культуры // Советская археология. 1979. № 2. С. 77-92.
- Курманкулов Ж., Тажекеев А.А., Кзылбаев Т., Абдикаликов Ш.М. Отчет о разведке на территории Кызылординской области по своду памятников 2006 г. // Отчет об археологических исследованиях по Государственной программе «Культурное наследие» в 2006 г. Алматы, Институт археологии им. А.Х. Маргулана. 2007. 134 с.
- Мыльников В.П., Мыльникова Л.Н. Костяной инвентарь с поселения Линево-1 // Вестник НГУ. Серия: история и философия. 2011. Т. 10. Вып. 5. С. 183-196.
- Павлинов И.Я. Млекопитающие. Большой энциклопедический словарь. М.: АСТ, 1999. 416 с.
- Павлинов И.Я., Лисовский А.А. Млекопитающие России: систематико-географический справочник. М.: Т-во научн. изданий КМК, 2012. 604 с.
- Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. 328 с.
- Толстов С.П., Воробьева М.Г., Рапопорт Ю.А. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции в 1957 г. // Материалы Хорезмской Экспедиции. М., 1960. Вып. 4. С. 203.

Утубаев Ж.Р., Болелов С.Б. Новые археологические открытия в низовьях Сырдарьи // Вестник Кемеровского государственного университета. 2016. № 1 (65). Т. 4. С. 56-63.

Цалкин В.И. Фауна античного и раннесредневекового Хорезма (по материалам раскопок С.П. Толстова) // Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции (1945-1948). М.: Издательство АН СССР, 1952. С. 213-244.

Шагирбаев М.С., Утубаев Ж.Р. Жануар асықтарының археозоологиялық зерттелуі (Бәбіш мола қаласының материалдары бойынша) // Қазақстан археологиясы. 2019. № 4 (6). 79-116 бб.

Шевченко А.И. К истории домашних животных Южного Туркменистана // Труды Южно-Туркменистанской археологической комплексной экспедиции (ТЮТАКЭ). Т.Х. Ашхабад. 1961. С. 464-477.

Zh.R. Utubaev, M.S. Shagirbaev

**ABOUT THE HOOK MADE OF RUDIMENTARY BONE KULAN
(based on osteological materials from Babish Mola-7)**

The article analyzes the rudimentary bone found in the potters' settlement in the Babish Molla complex. Archaeozoological analysis showed that the bones belong to the kulan (*Equus hemionus*). There is speculation that the treated bone instrument may be a weaving hook. Also, the issues of detecting the remains of Kulan in archaeological sites and their faunal habitat are considered.

А.А. Бисембаев¹, А.И. Хаванский¹, А.Б. Уразова², Р.Ж. Жанұзақ³

¹ *Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты
Ақтөбе қ., Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: abissembaev@mail.ru; arkaim01@yandex.by

² *Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

E-mail: urazova-asel@mail.ru

³ *ФГБОУ ВО «Самарский государственный
социально-педагогический университет»*

Самара қ., Ресей

E-mail: rzhanuzak04@gmail.com

**ЕЛЕК ӨЗЕНІНІҢ ОРТА АҒЫСЫНДА ОРНАЛАСҚАН ЕРТЕ КӨШПЕНДІЛЕР
ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ
(нәтижелері мен перспективалары)***

2015 жылдан бастап Елек өзенінің орта ағысы бойында орналасқан ерте көшпенділер дәуіріне жататын апаттық жағдайдағы ескерткіштерді зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Бұл нысандар ХХ ғасырдың 70-80 жылдары анықталса да, ауыл шаруашылық жұмыстарының, соның ішінде, жыл сайынғы жер жырту науқанынан зардап шегіп, бастапқы кейпі мен көлемін жоғалтуда.

Бұл уақытқа дейін мақала авторлары 2015-2017 жылдары Шпаки II, Қайыңбұлақ II, Құраша I ескерткіштерінде зерттеу жұмыстарын жүргізіп, анықталған ерекше жерлеу салты, құрал-саймандар кешені жөніндегі мәліметтерді ғылыми айналымға енгізген болатын (Бисембаев, Мамедов, Дуйсенғали, 2018, с.102-123; Бисембаев, Ахатов, Мамедов, 2018, с.28-41). Сол кезде зерттеу тобы өзіндік ерекшеліктері бар ескерткіштердің Елек локальды аумағында көптеп шоғырлануына аса мән беріп, бұл аймақтың өзгешелігін атап өтті. Ескерткіштердің көптеп шоғырлануы мұндағы табиғи-географиялық жағдайлармен тікелей байланысты. Елек өзені меридиан бойымен ағып өтеді, әрі Жайық өзенінің негізгі сол жақ саласы болып табылады. Сондықтан да Елек өзенінің бойы солтүстіктен оңтүстікке қарай көшіп-қонуға өте қолайлы. Өзеннің орта ағысы Аралмаңы-Мұғалжар өңірімен, Батыс Қазақстанның шығыс бөлігімен өтеді. Електің мұндағы оң және сол салалары мал өсіруші ірі тайпалардың шаруашылығын сумен қамтамасыз еткен (Бисембаев, Мамедов, Дуйсенғали 2015, с. 180-181). Ақтөбе облысының территориясын географиялық тұрғыдан «Аралмаңы-Мұғалжар өңірі» деп атауға болады. Батыс Қазақстанның территориясы өте ауқымды, әрі онда бірнеше ірі табиғи-географиялық зоналар орналасқан. Жайық бойындағы орманды-даладан бастап, Солтүстік Арал маңы

* Мақала BR05236565 «Археологиялық деректер негізіндегі тас ғасырынан бастап, этнографиялық кезеңге дейінгі Қазақстан тұрғындарының мәдениеті» атты бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру жобасының аясында орындалды.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС БАЯНДАМАЛАРЫ

Алимбай Нұрсан. К проблеме совпадения рода и общины у казахов-кочевников (семипоколенная экзогамная структура «ЖЕТИАТА» как община-социум)	3
Омаров Г.К., Бесетаев Б.Б. Краткое сообщение о результатах раскопок в Курчумском районе ВКО в 2019 г.	20
Дашковский П.К. Исследование двух курганов скифской эпохи в центральной части могильника Чинета-II в Северо-Западном Алтае	24
Кепин Д.В. Развитие археологического музееведения и памятниковедения в Украине	29
Қалыш А.Б. Каракалпаки Казахстана по материалам Всесоюзной переписи населения 1926 года	38
Нуржанов А.А. Научно-исследовательская деятельность Туркестанской археологической экспедиции (ТАЭ)	41

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ ЖӘНЕ ЕУАЗИЯ АРХЕОЛОГИЯСЫ

Мерц И.В., Мерц В.К., Шакенов С.Т. Могильник Сапа – первый памятник афанасьевской культуры в Тарбагатае (первые результаты исследований)	47
Горячев А.А., Сараев В.В., Чернов М.А. Каменный инвентарь поселений эпохи бронзы Жетысу	52
Айтқұл Х.А., Ерсариев А.М., Стамкулова Г.А. Орталық Қазақстанның қола дәуірі тас еңбек құралдары (ҚР МОМ археология қоры негізінде)	63
Бедельбаева М.В. Изображения палиценосцев в наскальном искусстве Казахстана и археологические параллели	71
Каримова Д.О. Племена бронзового века Южного Таджикистана	78
Усманова Э.Р., Алтынбекова Э.К., Крупа Т.Н., Бубновене О.Д., Лукашов В.Н., Лукашова Е.С. Реконструкция костюма как способ представления культурного кода Великой степи в фестивале «Древних технологий и культурных коммуникаций «Desht-Thor» имени Тура Хейердала	83
Константинов Н.А. Перспективы повторного исследования объектов скифского времени Алтая (по материалам работ на Пазырыке)	92
Ямаева Е.Е. Наскальные рисунки в пазырыкской культуре Горного Алтая: к постановке проблемы формирования системы тамговых знаков тюрков	97
Tulegenov T.Zh., Kurbanali J. Funeral features of the saka of southeastern Zhetysu on the example of the Ornek burial ground	101
Сиздиқов Б.С., Жетібаев К.М., Гурсой М., Бахтыбаев М.М. Мыңтөбе қорымында жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижесі	105
Утубаев Ж.Р., Торезанова Н.Ж., Суюндикова М.К., Майданбекова М.М. Новые памятники Чирикратского оазиса	113
Утубаев Ж.Р., Шағирбаев М.С. Құланның рудимент сүйегінен істелген ілмек туралы	118
Бисембаев А.А., Хаванский А.И., Уразова А.Б., Жанұзақ Р.Ж. Елек өзенінің орта ағысында орналасқан ерте көшпенділер ескерткіштерінің зерттелуі (нәтижелері мен перспективалары)	123
Бисембаев А.А., Қуандық С.Р., Сарсенов Ш. Курган раннего железного века Бирлик I	129
Бисембаев А.А., Байымбетова Н., Болатова Г. Погребальный обряд сарматов Западного Казахстана (история исследований, некоторые аспекты, общая характеристика)	134
Мякишева О.А. Комплекс снаряжения средневекового кочевника из Восточного Казахстана (материалы археологического фонда ЦГМ РК)	140
Касенова А.Д. Первые источники об изваяниях Сарыарки в работах путешественников и ученых XIX – первой половины XX в.	147
Есбай С. Оғыз тайпаларының этникалық тарихы: тарихнамалық талдау	152
Тажекеев А.А., Алибай Б.Е. Керамический материал с городищ Сортобе 1 и 2 за полевой сезон 2019 г.	159
Бермаханова А.Б., Бегалиев О.Ж. Қошқар бейнесінің культтік мәні	164
	166

Жүнісханов А.С. Моңғол кезеңі бойынша Семейдің Ертіс өңірінен табылған жаңа археологиялық деректер	168
Арынов Қ.С., Бахтыбаев М.М., Мургабаев С.С., Жетібаев К.М. 2019 жылы Сығанақ қалашығында жүргізілген археологиялық зерттеулер	177
Айтқұл Х.А. Средневековые города Великой степи	
Ақымбек Е.Ш., Шагирбаев М.С. 2019 жылы Жетісу өлкесіндегі ортағасырлық ескерткіштерге (төрткүлдерге) жүргізілген зерттеу жұмыстары	181
Елеуов М., Талеев Д., Есенов С., Молдахмет А. Ежелгі Күлтөбе қаласы мен Мыңтөбе қорымында 2017-2018 жылдары жүргізілген зерттеу жұмыстары	195
Талеев Д.Ә., Ержигитова А., Шағырбаев М.С. Ежелгі Сауран (Қаратөбе) қаласының остеологиялық материалдары	201 209
Ахмедов Ж.З. Ахсикент – уникальный памятник Ферганской долины	211
Бахтыбаев М.М. Қазалы уезінің археологиялық ескерткіштерінің зерттелуі	
Петров П.Н., Белтенов Ж.М. Важные особенности монетного дела и денежного обращения Параба в правление чагатаидского хана Тармаширина	217
Джафарова Э.Б. Истоки археологических исследований в Азербайджане (по данным «Общества обследования и изучения Азербайджана»)	221
Амиров Е.Ш., Ихсанова Ж.Ы., Сейткалиев М.К. Проблемы типологии и пространственного распределения историко-культурного наследия Казахстана (статистический обзор)	225

ЭТНОГРАФИЯ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚ ЖӘНЕ ДӘСТҮР

Mustafa Aksoy. Yesevi Türbesi'nin Yurt (Boz Üy, Keçe Çadır) Geleneğiyle İlişkisi	229
Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә. XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басындағы Ақтөбе облысы мешіттерінің ерекшеліктері: 2019 жылғы Батыс Қазақстан кешенді этноархеологиялық экспедициясының кейбір нәтижелерінен	233
Калыш А.Б., Тәлім А.Т. Қарақалпақтардың келін түсіру салты	241
Арынова Д.С. Құстың образы бейнеленген музей жәдірлері жайлы зерттеу	244
Атыгаев Н.А. О некоторых символах власти (трон и корона: от Монгольской империи к Казахскому ханству)	247
Ахметжан Қ.С. Қабанбай батырдың шарайнасы	261
Батырева К. Традиционный костюм как ресурс развития экологического дизайна	269
Воронин Д.В. Историко-культурные процессы в Казахстане в конце XIX-первой половине 1930-х гг.	272
Ерболатов Қ.С. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің қорында сақталған зергерлік бұйымдар топтамасы	282
Бергенова А.Ж. Казахская традиция почитания святых (аулие)	290
Бергенова А.Ж. Праздничная исламская обрядность	293
Ескекбаев Д. Қазақ және башқұрт халықтарының тарихи этнографиялық байланыстары	296
Зәкіржанқызы Г. Шыңжаң өлкесі Текес ауданындағы жер аттарының мәдени мәні туралы	301
Кадир Шахин. Исторические взгляды на название и значение «Сырдарьи»	303
Медведев В.В. Этнологический мониторинг студенчества: идентичности и практики современности	307
Муканова Г.К. История культуры и Великая степь: междисциплинарный принцип фарабиеведения	313
Нургожина Б.Е. Ювелирное искусство Казахстана. Полудрагоценный камень как апотропейный элемент	317
Тохтабаева Ш.Ж., Сагандыкова Н.Ж., Каримова Р.У. Интерпретация этиологии культурных параллелей	320
Тұрсынтайқызы А. Іле өңіріндегі жер аттары туралы	326
Тұяқбаев М.Қ. Қаратаудың күнгей бетінің топонимиясы	328
Шәйкен Ж.А. Қазақтың дәстүрлі тұрғын үй құрылысы хақында	334
Уәли Н. Дала малшылығының эко-биотехнологиялық кейбір қырлары	339
Уәли Н. «Аттың сыны» Абайды қайта оқығанда	345
Ахметжан Қ.С. Көшпелі қазақ қоғамындағы сауға институтының ерекшеліктері	349
Шойбеков Р.Н. Келін түсіруге байланысты салт-дәстүрлер	355

Шойбеков Р.Н. Көзге және көз тиюге байланысты байырғы ұғым-түсініктер 367

МУЗЕЙ ІСІ ЖӘНЕ МӘДЕНИ МҰРА

Агелеуова С.Е. Современные формы и направления рекламно-информационной работы (из опыта Центрального государственного музея Республики Казахстан)	367
Асылбеков К.М. Цифровая 3D модель экспонатов с разрешением текстуры 8K: Опыт Национального Музея РК	370
Ашимова Ү.Ә. Ғылыми-қор жұмысы: қор жинақтау және есепке алу (Қазақстан Республикасының Мемлекеттік орталық музейі тәжірибесінен)	375
Әлімбай Нұрсан. «Отбасымен музейге» жалпы республикалық акциясының тұжырымдамасы (Алматы, 2019 ж.)	380
Әлімбай Нұрсан. «Қазіргі отандық музей: жаңа тәсілдер мен өзекті іс-тәжірибелер» атты семинар-тренингтің тұжырымдамасы (ҚР МОМ тәжірибесінен) (Алматы, 2020 ж.)	397
Әлішев С.Ә. Қазалы ауданында орналасқан Қожаназар ишан мешіті	403
Батырева С.Г. Прикладное искусство калмыков: по материалам музейных коллекций России	405
Жанысбекова Э.Т., Оразбаева Х. Тюркская и славянская интерпретация образов-архетипов волка и собаки (на примере рассказа Б. Джилкибаева «Синий волк»)	410
Жунусова М.К. Практические методы оцифровки экспонатов в Центральном государственном музее республики Казахстан	419
Кистаубаева А.К. Изучение мемориальных комплексов Амре Кашаубаева и Дины Нурпейсовой (на основе фондов Центрального государственного музея РК)	422
Кущенко А.В. Культурно-образовательные программы Центрального государственного музея Республики Казахстан: формы, методы, приемы работы с посетителями	427
Мусаханова М.З. Новые подходы в обучении музейного дела (из опыта преподавания)	435
Расулов М.Ф. Отношение к памятникам истории и культуры Узбекистана в 80-годах XX века	441
Темиртон Г. Казахская музыкальная традиция в культурно-историческом измерении	448
Тілеуқабыл Ж.Ж. Қазалы аудандық тарихи-өлкетану музейінің құрылу тарихынан	457
Үркінбаева А.Ж. Археологиялық қазбадан табылған тас және қола моншақтар жайлы зерттеу	461
Юнусов М.А. Из истории комплектования фондов Самаркандского музея по культуре и искусству в 50–70 годах XX века	464

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ

Абилхамит Ж.А. Одонтологические исследования особенностей зубов у лиц различных национальностей и казахов	471
Алтаев М. Ортағасырлық Қастек қаласының керамикасы	474
Жумабаев Н.Ж. История антропологического изучения населения территории Казахстана до 1960 года	479
Калдыбаева Г.А. Знаковая функция средневекового орнамента	483
Каримолдақызы Г., Киембаева З. Арал аудандық тарихи-өлкетану музейі тарихы	486
Қанибаев Н.Т. «Қорқыт ата» мемориалды музейі кешенінің құрылу тарихынан	489
Қызырханов М. Ерте сақ кезеңіндегі оба маңы құрылыстарының ерекшеліктері	493
Оразай А. А.Н. Бернштамның оңтүстік-шығыс Қазақстанның ортағасырлық ескерткіштерін зерттеуге қосқан үлесі	496
Тауасарова Д.Р. Музей – киелі мекен	499
Федорук А.Н. К вопросу о появлении первых городов на территории Казахстана: проблема критериев выделения	502

ХАБАРЛАР

Талеев Д.Ә. Қазақстан археологиясының заңғары	505
	512

Нуржанов А.А. К.М. Байпаков – исследователь степной цивилизации (к 80-летию со дня рождения)	516
Бураев А.И., Нолев Е.В. Памяти выдающегося исследователя археологии Центральной Азии Сергея Владимировича Данилова (к 70-летию со дня рождения)	521
Омаров Ғ.Қ. Тарих ғылымдарының докторы, профессор Бибизия Кенжебекқызы Қалшабаева – 60 жаста!	
Байгунаков Д.С., Заурбекова Б.С. Ежелгі дәуірлер зерттеушісі – Ғалымжан Бексеитов (50 жылдығына орай)	522

Ғылыми басылым

**«ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ҚОҒАМДАРЫНЫҢ ТАРИХИ-
МӘДЕНИ МҰРАСЫ: ЗЕРТТЕУ, ТҮСІНДІРУ ЖӘНЕ САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты
«ХІІ Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

17–18 сәуір, 2020 жыл

ИБ № 13777

Басуға 02.09.2020 жылы қол қойылды. Формат 60x84 1/8.

Көлемі 44,0 б. т. Тапсырыс №11239. Таралымы 30 дана.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.